

Dolgi slovenski beg pred cerkveno latinščino

ALEŠ MAVER*

IZVLEČEK

Zdi se, da je bilo v Sloveniji navdušenje nad tem, da so prej prevladujočo latinščino v katoliškem bogoslužju nadomestili ljudski jeziki, še večje kot drugod. Zato je ostalo le malo prostora za ohranjanje latinskega jezika kot sestavnega dela verskih obredov. Samoumevnost položaja latinščine so v slovenskem primeru sicer precej načele že pobude za uvedbo stare cerkvene slovanščine v bogoslužje v 19. stoletju, pri čemer so nekateri zagovarjali celo rabo sodobne slovenščine. Zadnji val navdušenja nad obredi v stari cerkveni slovanščini je bil povezan s političnimi spremembami po prvi svetovni vojni, vendar je opešal že v dvajsetih letih 20. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

cerkvena latinščina, bogoslužni jezik, stara cerkvena slovanščina, kulturni boj v slovenskih deželah, Ricmanje, Anton Bonaventura Jeglič, Primož Trubar, *Grande munus*

ABSTRACT

It seems that enthusiasm over replacement of the previously privileged Latin language in Catholic Church with vernacular was even greater in Slovenia than elsewhere, leaving little room for perseverance of Latin as part of liturgical services. The existing position of Latin in Catholic liturgy was in Slovenian case mainly undermined since the 19th century by the initiatives aiming at introduction of religious services in Old Church Slavonic, with some advocating even use of vernacular Slovene. The last wave of enthusiasm for the liturgy in Old Church Slavonic was associated with the political changes after the World War I, but lost momentum already in the 1920s.

KEYWORDS

Ecclesiastical Latin, liturgical language, Old Church Slavonic, *Kulturkampf* in Slovenia, Ricmanje, Anton Bonaventura Jeglič, Primož Trubar, *Grande munus*

V širokih krogih, posebej med tistimi, ki so s sodobnim cerkvenim življenjem slabše seznanjeni in so zanje zadnja povezava z njim starejši sorodniki, še vedno živi mit, da sodi (cerkvena) latinščina h katoliškim duhovnikom in verskim obredom pri nas kot riba k petku.¹ V resnici je tako, da verjetno ne bom nikogar užalil, če zapišem, da je današnje znanje latinščine med katoliškimi duhovniki pri nas sila skromno in da celo na ostanke bogoslužne latinščine pri verskih obredih na sončni strani Alp naletimo komaj kdaj. Deloma je to

* Doc. dr. Aleš Maver; Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; e-pošta: ales.maver@um.si

¹ O tem prim. Maver, Dolgi rekvjem.

seveda v povezavi z dejstvom, da je slovensko katoliško občestvo prav uvedbo ljudskega, slovenskega jezika v bogoslužje navdušeno sprejelo kot brzokone poglavitno pridobitev reform drugega vatikanskega cerkvenega zbora.² Toda zgolj omenjeno ne pojasni precejšnjega razkoraka med domala popolnim izbrisom cerkvene latinščine v slovenskih cerkvah po letu 1969, zaradi katerega lahko ponovim svojo že izrečeno trditev, da danes precej prej naletiš na latinščino med evangeličanskim bogoslužjem v Nemčiji ali v severni Evropi kot med katoliškim bogoslužjem v Sloveniji,³ in med dejstvom, da je latinščina na Slovenskem vsaj javno izrazito dominirala še v začetku 20. stoletja, o čemer pričajo številne tedaj zgrajene cerkve, recimo mogočna frančiškanska cerkev v Mariboru. Od kod torej takšna zavzetost pri slovesu od tako pomembne dediščine prav v našem prostoru? Na to vprašanje želim odgovoriti z nekaj zgodovinskimi drobcji.

Vsekakor je Franc Ušeničnik v svoji *Katoliški liturgiki* rabo jezika pri katoliških cerkvenih obredih še leta 1933 razlagal takole: »Živi jeziki se vedno preminjajo, posamezne besede pridejo iz navade, uvajajo se nove; liturgične knjige v domačem jeziku bi bilo treba vedno popravljati in obnavljati. Latinski jezik se več ne preminja, ampak je vedno tak, kakršen je bil takrat, ko ga je Cerkev sprejela v liturgijo. Iz tega razloga tudi ukazuje Cerkev, da kadar dovoli kak drug jezik v liturgiji, da bodi to stari, ne več splošno rabni jezik.«⁴ Seveda je skoraj nemogoče vedeti, ali je predvojni liturgik te besede zapisal, ker bi bil res prepričan v njihovo vsebino, ker se je tako (v tistem času) spodobilo ali ker se mu je preprosto zdelo, da drugače sploh ne more biti.

I

Zadrego maternih govorcev slovenščine z obredjem v tujem jeziku je že veliko prej najbolje in z neposnemljivo treznostjo izrazil reformator Primož Trubar. V svoji *Cerkovni ordningi* je lakonično zapisal: »Ampak kir so se dosehmal le v latinskem, tim gmajn ludem nezastopnim jeziku v ti cerkvi pejli inu tudi mašovali, krščovali inu brali le latinsku, tu mi držimo za nepridnu inu unucnu.« In naprej: »Inu kir so s takim latinskim petjem inu branem tudi hoteli milost, odpušane tih grehov inu druge reči per Bugi dobiti inu zaslužiti, tu mi držimo za enu pregrešene inu zašpotovane te kriji Kristuseve. Obt u mi hočemo, da vže naprej v ti naši kranski deželi de se ti psalmi, pejsmi inu vse

² Prim. Lah, Sprejem 2. vatikanskega koncila, tukaj str. 14–15.

³ Maver, Dolgi rekviem, str. 132.

⁴ Ušeničnik, *Katoliška liturgika*, str. 32.

druge službe božje, ti s. zakramenti v tim slovenskim, kranskim jeziku se dopernašijo inu dile.«⁵ A kot formula latinščina pri katoličanih in ljudski jeziki pri protestantih ne velja danes, je bilo poslavljanje vsaj protestantskega osrednjega toka od častitljivega jezika zahodne Cerkve precej dolgotrajen proces. V tem kontekstu je zgovoren zgled Joachima Slüterja, zgodnjega reformatorja iz meklenburškega Rostocka v severni Nemčiji in avtorja izjemno priljubljene narečne cerkvene pesmarice, ki je hotel latinščino iz obredja v svojem mestu povsem izgnati kar ob uvedbi luteranstva leta 1531, a je za to požel jedko grajo korifej gibanja. Slednje so se namreč odločno zavzele za mešano latinsko-nemško obredje; če se Slüter ne bi uklonil, so terjale celo njegov izgon iz mesta.⁶

Tako niti Trubar kljub razglasitvi njene rabe za »unnucnu« latinščini ni mogel povsem zapreti vrat, saj je že takoj v nadaljevanju navajanega poglavja *Ordninge* nekoliko popustil: »Oli vsaj kadar s. Paul dopusti tudi v ti cerkvi s tejni neznanimi jeziki tim, kir zastopijo, govoriti, obtu ti šularji mogo časi tudi latinski v ti cerkvi pejti.«⁷ Še nekoliko natančneje je avtor *Ordninge* pojasnil mešanje obeh jezikov v obredju že v prejšnjih razdelkih svojega spisa, denimo ob navodilih za opravljanje večernic: »Taku imaju ti šularji začeti pejti *Deus in adjutorium & c.* Za nim ta kor tu, kar za tejm gre, eno antifono de tempore. Potle en psalm – en kor latinski en verz, ta drugi kor nembški oli slovenski. [...] Po psalmi ima ta pridigar en cel kapitul iz tiga stariga inu en cel iz tiga noviga testamenta ž nega kratko summarsko razlago, slovenski oli nembški brati. [...] Za tejm se ima ta hymnus, potle ta magnificat latinski inu slovenski pejti, inu završiti se z ano slovensko collecto de tempore inu na koncu ta žegen božji tim vernim ludem oznaniti.«⁸

Latinščina naj bi ne glede na načelno odklonilno reformatorjevo stališče svoje mesto obdržala tudi pri osrednjih bogoslužnih dejanjih: »Obtu vjutro ob praznikih [...] mogo ti šularji ta Introitum de tempore, *Kirjeelejson, Et in terra*, eno lipo krščansko prozo latinsko pejti. Za tejm ima vsa cerkov en slovenski psalm, eno duhovsko pejssem oli en štuk oli artikul iz tiga katehizma, potle *Pridi k nam sveti Duh* pejti.«⁹

Poleg splošne zadržanosti je delnice bogoslužne latinščine zelo znižala neka za slovenski in del slovanskega prostora značilna posebnost, ki je sicer, kot bomo videli, navduševala predvsem izobražensko elito, medtem ko je bil njen pomen med preprostim ljudstvom zmeren. Gre za prepričanje, da so davni dedje na Slovenskem že uživali privilegij bogoslužja v domačem jeziku,

⁵ Trubar, *Slovenska cerkovna ordninga*, tukaj str. 103.

⁶ O Slüterju prim. Bosinski, *Das Schriftrum des Rostocker Reformators Joachim Slüter*.

⁷ Trubar, *Slovenska cerkovna ordninga*, str. 103.

⁸ Prav tam, str. 95.

⁹ Prav tam, str. 97.

čemur se je sicer občasno pridruževal uvid, da je ta v svoji staroslovanski inačici sodobnemu Slovencu precej nerazumljiv. Nostalgija po slovanskem bogoslužju se je vsaj od druge polovice 19. stoletja družila z željo po drugačnem pokristjanjevalnem scenariju v slovenskih deželah od tistega, do katerega je dejansko prišlo. V zaželenem poteku je poglavitno mesto kajpak vedno pripadalo »blagovestnikoma Slovanom«¹⁰ Cirilu in Metodu.

Vendar je prav povedati, da liturgija v njunem jeziku v slovenskem kulturnem prostoru ni vedno dobivala zgolj vznesenih ocen. Na Janeza Vajkarda Valvasorja so se pozneje njeni zagovorniki sicer radi sklicevali, ker je omenjal njene otočke tudi na Kranjskem, vendar je kranjski polihistor očitno imel do samega pojava v duhu potridentskega obdobja zadržan odnos. Ko je povzel Janeza Ludvika Schönlebna, mu je očitno šlo predvsem za to, da odvzame (predvsem) Metodovi dejavnosti atribute posebne Božje naklonjenosti, na katere so se sklicevali njegovi apologeti. V zvezi z odnosom papeža Janeza VIII. do slovanske liturgije tako najdemo v *Časti in slavi vojvodini Kranjske* ob Janezovem pismu Metodu naslednji komentar: »A tudi v pismu, ki ga je Janez naslovil na Metoda samega, se omenjajo mašni obredi v slovanskem jeziku, kar papež odklanja (*sic!*). Pismo bo koristno v celoti navesti. [...] Toliko pismo, na podlagi katerega lahko postaviš na laž Eneja Silvija, Schedelina, Nauklerja, Kromerja, Aventina in Megiserja, ki je v vsem sledil slednjemu. Ti poročajo, da je Ciril, ko je deloval v Rimu (Megiser omenjeno pripoveduje o Cirilu in Metodu skupaj), ponižno prosil rimskega škofa, da bi smel med svetimi opravili za ljudi tistega ljudstva, ki ga je bil krstil, uporabljati slovanski jezik. Ko so to stvar pretresali v svetem zboru in jih je nemalo ugovarjalo, se je kot iz nebes zaslíšal glas, ki se je odrazil v teh besedah: 'Vsak duh naj hvali Gospoda in vsak jezik naj ga prizna.' Zaradi tega so Cirilu dali dovoljenje za uporabo slovanskega jezika pri mašah. Vendar omenjeno ni verjetno, ker je papež Janez v prej omenjenem pismu izrecno prepovedal rabo slovanskega jezika, čeprav je pozneje (kot bomo povedali) z moravskim ljudstvom ravnal nemalo bolj blago in popustljiveje. In ko bi se v Rimu med razpravo o odobritvi možnosti branja maše v slovanskem jeziku zaslíšal navedeni glas, papež ne bi bil grajal Metodovega dejanja.«¹⁰ V Schönlebnovi in tudi Valvasorjevi interpretaciji je torej Janezov odnos do obredov v cerkveni slovanščini v najboljšem primeru sladko-kisel.

¹⁰ Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske* 7, 408a.

II

Živahnejša razprava o bogoslužnem jeziku katoliških obredov na Slovenskem se je začela sredi 19. stoletja. Skoraj sočasno s tem, ko je postal slednji ena osrednjih tem pri navdihovalcih Čehih,¹¹ se je za obredje v domači govorici odločno postavil, denimo, Korošec Andrej Einspieler, ki je menil, da bi bilo slednje – podobno kot v času Cirila in Metoda – pomemben narodno-obrambni dejavnik.¹² Zato je v listu *Slovenija* leta 1849 precej neocvetličeno pribil: »Kar najprej cirkvo zadene, se razumi samo do sebe, da se v župah (farah) ene jedine narodnosti Božja služba in keršanski nauk v ljudskim jeziku opravljati mora.«¹³

Še nekoliko večji pospešek je prizadevanju za slovansko obredje dal »mali kulturni boj« na Slovenskem v prvi polovici sedemdesetih let 19. stoletja. Takrat se je tudi izoblikovala za razprave o tem vprašanju značilna razdelitev vlog. V njej so bili najglasnejši zagovorniki cirilmetodovske dediščine pripadniki izobraženske in kulturne elite, kar sem že omenil, hkrati pa ljudje, ki, če se izrazim nekoliko šaljivo, v cerkvah niso zasedali ravno prvih klopi (z besednjakom, primernejšim za poznejša desetletja, bi bilo moč reči, da je šlo za liberalne katoličane ali kar liberalce). Družbo so jim delali nekateri duhovniki, ki so na svoj način nadaljevali v Einspielerjevi smeri, obenem pa je vsaj za večino med njimi pomembno referenco predstavljal djakovski škof Josip Juraj Strossmayer.¹⁴ Pravi manifest je zahteva po bogoslužju v domačem jeziku dobila v pisanju pisatelja in vodilnega mladostenca Josipa Jurčiča že leta 1874: »Dajte, pomagajte v naši agitaciji, da se latinski, ljudstvu nerazumljivi jezik izrine iz cerkve in na mestu njega postavi naš slovenski. Saj pravite, da je Rim ljubitelj in spoštovatelj slovanski. Saj veste, da sta Ciril in Metod svetnika, in vendar sta slovenski jezik uvela povsod. Dajte, uvedite ga še vi: pokažite, da jezik svoje slovenske matere tako visoko čislate, da ga hočete narodu v najsvetejših dejanjih in na najsvetejših krajih govoriti in peti. Narod bo potem ponosnejši na svoj jezik, vedoč, da ima pred Bogom veljavo, torej bo energičneje terjal njegovo veljavo tudi v uradu in šoli. Poglejte, kako so [...] vsi, ki imajo svoj jezik tudi v cerkvah, narodno trdnejši, nego naš slovenski narod, ki mora v cerkvi poslušati tuj, nerazumljiv jezik.«¹⁵ Iz Jurčičevega besedila ob sklicevanju na dediščino Cirila in Metoda velja izpostaviti izrazito nenaklonjen

¹¹ O tem gl. Schulze Wessel, Zwischen kirchlichem Aggiornamento und außerkirchlicher Nationalisierung.

¹² Gl. Juhant, Andrej Einspieler, tukaj str. 204.

¹³ Navedeno po Juhant, Andrej Einspieler, str. 203.

¹⁴ Einspielerjev »liberalizem« je dobro pojasnil že Janez Juhant v zgoraj navedenem prispevku.

¹⁵ Gl. Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik), O obnovitvi staroslovenskega bogoslužja VII.

odnos liberalnega katoličana do cerkvene latinščine in prepričanje, da bi lahko Cerkev s povzdigom slovenščine v okviru obredja prispevala tudi k izboljšanju njenega položaja v javnem življenju nasploh. Ni pa čisto jasno, ali bi se avtor prvega slovenskega romana zadovoljil z obredi v stari cerkveni slovanščini ali je mislil neposredno na govorno slovenščino. Glede na omembo Cirila in Metoda v začetku navedka bi utegnilo biti res že prvo.

Čeprav je v Jurčičevem pozivu iz *Slovenskega naroda* Rim kot prijatelj Slovanov omenjen vsaj nekoliko zafrkljivo, je glavna (zunanja) spodbuda za diskusije o bogoslužnem jeziku na Slovenskem v naslednjih desetletjih komaj nekaj let zatem dejansko prišla od tam. Ključni pomen zanje je potrebno pripisati okrožnici papeža Leona XIII. *Grande munus* o zaslugah Cirila in Metoda iz leta 1880 in šest let pozneje še sklenitvi konkordata med Svetim sedežem in Kneževino Črno goro. V njem je prvi partner pristal na to, da tudi po okrožnici *Grande munus* zelo omejeni privilegij obhajanja bogoslužja v stari cerkveni slovanščini velja za vso majhno državo in njeno še manjšo katoliško skupnost.¹⁶ Čeravno barska nadškofija ni mogla veljati za bistven dejavnik niti na katoliškem slovanskem jugu, je njena jezikovna drugačnost vseeno sprožila val, ki se do dvajsetih let 20. stoletja ni nikdar povsem polegel niti v slovenskih deželah, ki so bile na obrobju zgodovinskega glagoljaškega območja in ne glede na vsa prizadevanja apologetov cirilmetodovske dediščine, da bi dokazali nasprotno, niso mogle obveljati za z glagoljaštvom posebej »okužen«¹⁷ predel sveta.

Enega najzanimivejših pospeškov je debata o bogoslužnem jeziku na Slovenskem torej doživela prav zaradi papeževe okrožnice *Grande munus*. Ta je posredno spodbudila serijo prispevkov v *Slovenskem narodu*, ki jih je v letih 1886 in 1887 precej konspirativno objavljajl v Rusiji živeči Slovenec Davorin Hostnik pod vzdevkom Krutorogov.¹⁷ Besedila se odlikujejo po visoki stopnji panegiričnosti, kar zadeva opisovanje razmer v deželi carja Aleksandra III., obenem pa je pod psevdonimom pišočega avtorja očitno skrbelo, da bi utegnilo Leonovo večje upoštevanje (katoliških) Slovanov ohladiti njihovo panslavistično in prorusko vnemo. Slednjo je že tako hromilo veliko nezaupanje do pravoslavlja, ki je med Slovenci igralo precejšnjo vlogo tudi še v času preloma ob koncu prve svetovne vojne.¹⁸ Krutorogov je posegel po težkokategornem orožju v podobi opozarjanja na domnevno protirusko zavezništvo protestantskega

¹⁶ Prim. Smolik, *Glagoljaštvo*, str. 267–268.

¹⁷ Prim. o objavljanju člankov Grdina, *Ivan Hribar*, str. 28–30, ali Čurkina, Davorin Hostnik, predvsem str. 269–278.

¹⁸ Povzel ga je denimo Franc Saleški Finžgar, ko je – sicer za nazaj – ugotavljal: »Za ustanovitev samostojne jugoslovanske države so bili navdušeni Štajerci, Korošci in Primorci, ker so vsi občutili nad seboj težko tujčevo roko. Zoper Jugoslavijo so bili res mnogi na Kranjskem, zlasti zvesti prijatelji glavjarja Šušteršiča. [...] Resnica je tudi, da je mnoge zelo dobre, poštene

nemškega kanclerja Bismarcka in papeža Leona XIII. v prizadevanjih, da bi avstrijske Slované odtrgala od Rusov. V njegovih številnih zapisih je vprašanje bogoslužja v starocerkvenoslovanskem jeziku sicer igralo podrejeno vlogo, a je prililo olja na ogenj. Dopisnik iz Rusije je namreč junija 1887 v *Slovenskem narodu* povsem neposredno predlagal: »V očigled nesramni, človeka nedostojni nemški politiki, odvrzimo vse, kar nas veže z Nemci! Bodimo Slovani tudi v cerkvi, terjajmo, vzemimo si slovansko liturgijo, jezik in obrede naših apostolov, slovenskih stran učitelej*, sv. Kirila in Metodija. Ven z latinskim jezikom, ven z latinico! Kdor je v tem proti nam, ta je naš sovražnik, naš zatiralec, naj nosi na glavi nemško "pickelhaubo" ali pa mitro ali tiaro!«¹⁹ Takoj je potrebno sicer opozoriti, da je Hostnik bistveno presegel koordinate običajnega razpravljanja o bogoslužnem jeziku, ker se je očitno zavzemal tudi za prevzem vzhodnega obreda, ki med slovenskimi katoliškimi zagovorniki slovanskega bogoslužja praktično nikoli ni bil na jedilniku (pozneje ricmanjsko gibanje za unijo je bilo samo odgovor na neprožnost cerkvenih oblasti pri vprašanju jezika). S svojim ekscesno protirimskim in protipapeškim stališčem pa je sočasno puščal vrata odprta celo za prehod v pravoslavje, kar je bilo njegovim morebitnim somišljenikom na točki nasprotovanja cerkveni latinščini (kakršen je bil v času po *Grande munus* frančiškanski jezikoslovec Stanislav Škrabec) še bistveno manj blizu.

Zato je bilo Krutorogova sorazmerno lahko zavrnilo. Dovolj je bilo, da so v *Slovincu* opozorili na dve šibki točki njegovih trditev.²⁰ Prva je bila gotovo, da je razprava o slovanskem bogoslužju zajela sorazmerno malo ljudi in da je šlo predvsem za razmislek elite (pri čemer je bila, kot je bilo že zgoraj omenjeno, celo privlačnejša za tiste, ki so v cerkev zahajali manj redno). A tudi tam, kjer je bila tema domača, seveda ni bilo govora o zamenjavi latinskega obreda z vzhodnim, kakor sem pravkar zapisal. Zato se je lahko Josip Marn v osrednjem ljubljanskem katoliškem glasilu pridušal: »Kdo pa je Slovincem ohranil njihovo narodnost? Ali ne v prvi vrsti katoliška cerkev, in zato ji ni bilo treba slovanske liturgije? Kam se v naših časih na Koroškem plaho skriva skoraj umirajoča naša narodnost? Ali ne najde uprav v cerkvi svojega varnega zavetja? [...] Kakor hitro pa bi začeli koroški Slovenci po nepostavnih potih tirjati slovansko liturgijo in bi ne hodili v cerkev po vzgledu premnogih gorečnikov za slovansko liturgijo – tedaj bi kmalu za vselej utihnil slovenske besede glas

Kranjce motila srbska pravoslavna vera in bi kot katoličani ne bili radi povezani z njimi.« Gl. Finžgar, *Zbrano delo*, str. 322.

¹⁹ Krutorogov (= Davorin Hostnik), *Nemško vohonstvo*, str. 1.

²⁰ O odgovorih na Hostnikovo pisanje v *Narodu* prim. Čurkina, Davorin Hostnik, predvsem str. 276–277, z op. 70.

na starodavnem, slovenskem Korotanu!²¹ Nazadnje je bilo za nadaljevanje dopisovanja iz Rusije v *Slovenski narod* usodno zaletavanje v Leona XIII., ki je spodbudilo ogorčen odziv škofov ilirske cerkvene pokrajine. Nekateri, kot denimo Ivan Prijatelj, pa so skrajnim Hostnikovim stališčem pripisovali celo vlogo pri bolj poudarjenem vstopu ljubljanskega škofa Jakoba Missie na politično sceno.²²

Tudi katoliški *Dom in svet* je ob koncu 19. stoletja izročilu bogoslužja v stari cerkveni slovanščini posvetil precej obsežen podlistek izpod peresa Andreja Fekonje. Ker ga je slednji povzema po takrat aktualnih hrvaških zapisih, je v njem seveda največ simpatij ravno za glagoljaštvo na Hrvaškem. Po eni strani upa avtor za svojimi hrvaškimi viri celo rimskemu škofu poočitati nevednost, ko zapiše: »Papež Janez, zapeljan od zvijačnih spletk primorskih latincev, poslal je malo poznej svojega poslanika Madalberta drugič v Splet; cerkveni zbor l. 928. je zopet zabranil slovenščino, in papež je potrdil ta sklep. [...] Privrženci latinskega jezika so dobili vso oblast v roke in so po malem odvezemali tla slovenski liturgiji.«²³ Toda ne pozabi opozoriti niti na prepad, ki loči bogoslužno slovanščino od govornjene slovenščine, kar je zagovornike spremembe jezika obredov mučilo še pozneje: »Pa kakor je vsak jezik podvržen izpremembam, tako se je zgodilo tudi slovenščini [tu je mišljena stara cerkvena slovanščina, op. A. M.]: Vzbudila je cerkveno in narodno književnost ter jo pospeševala, dokler se ni živi jezik narodov ločil in si osnoval lastno slovstvo. Izpremenjena po njem je ostala v liturgiji, a ondi se postarala in deloma zamrla; le deloma še živi pri Bolgarjih, Srbih in Rusih po cirilici v pravoslavju, dokler se še to vzdrži.«²⁴ Nespregljivo v Fekonjevi pripombi odzvanja sočasno vsaj blago opozorilo, da je stara cerkvena slovanščina v prvi vrsti vendarle vezana na pravoslavje.

Omenjeno sicer ni skrbelo liberalnega dolgoletnega trnovskega župnika Ivana Vrhovnika, ko je staroslovansko liturgijo branil po prvi svetovni vojni. Njeno mesto med pravoslavnimi se mu je v novi državi zdelo prej še dodaten razlog za njeno uvedbo: »Svojim slovanskim pravoslavnim bratom se približamo, ako vsaj deloma obnovimo dediščino sv. solunskih bratov s sprejemom staroslovenščine v bogoslužje. [...] Bržkone vstane kleveta: prehod v pravoslavje tiči za agitacijo v prid slovenskega bogoslužja, a pribito bodi, da so nam tuje sleherne novotarije v verskem oziru, tudi obreda ne kanimo izpremeniti – samo staroslovanski jezik, ljubljene naših pravoslavnih bratov, nam je pri srcu.«²⁵

²¹ Marn, Pabrki III., str. 1.

²² Prim. Čurkina, Davorin Hostnik, str. 278.

²³ Fekonja, Slovenska liturgija, str. 606.

²⁴ Prav tam, str. 532.

²⁵ Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik), O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja II, str. 2.

Enako dobro kot Fekonja ali še bolje pa se je Vrhovnik zavedal precejšnje odmaknjenosti obredne slovanščine od vsakdanje slovenščine. Zato je ob koncu svojih izvajanj v *Slovenskem narodu* posegel po še radikalnejših premislekih, ki jih je – očitno na vrhuncu navdušenja zaradi Leonove okrožnice – izoblikoval frančiškan in jezikoslovec Stanislav Škrabec. Po njem je povzel naslednje misli: »O. Stanko je deloval na to, da bi se uvel v bogoslužje sedanji živi slovenski jezik in bi se opravljala sv. maša po slovensko. [...] Kateri je tisti slovenski jezik, ki ga je papež tako počastil? To je pač tedanja navadna slovenščina, ne pa kaka mrtva ljudem nerazumljiva stara slovenščina. [...] Svoja izvajanja, povzeta tu po klasičnem članku »Častimo sv. Cirila in Metoda« (Cvetje 1882), je sklenil o. Stanko Škrabec z izjavo: Tudi pri nas želimo potemtakem slovenski jezik pri sveti maši, in sicer po zgledu sv. Cirila in Metoda prav ta slovenski jezik, ki ga mi umemo in govorimo.«²⁶

A s tem že nekoliko prehitvam. Do objave tega prispevka je namreč od začetka stoletja preteklo kar precej vode in vprašanje bogoslužnega jezika je doživljalo različne preobrate, tako, kar zadeva rimska navodila,²⁷ kot razmisleke in predloge slovenskega in hrvaškega episkopata. Da je vsaj del Slovencev »tujost« latinščine močno žulila, je najbolje izpričal upor, ki je nazadnje res (skoraj) povezal rabo stare cerkvene slovanščine v cerkvi z zamenjavo obreda.

III

Šlo je seveda za »ricmanjsko afero«, do katere je prišlo na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja.²⁸ Čeprav se je v njej prepletalo več dejavnikov, med katerimi ni bil najmanj pomemben preprosto prizadevanje za lastno župnijo, je bila zgolj najvidnejši odraz širšega gibanja na Primorskem za zamenjavo latinskega bogoslužnega jezika s starocerkvenoslovanskim. Na mizi je bila večkrat celo možnost prestopa v pravoslavje, čeprav so Ricmanjci pravzaprav želeli pod jurisdikcijo grkokatoliške škofije v Križevcih pod vodstvom škofa Julija Drohobeckega.²⁹ Razlog, da je slovensko nezadovoljstvo z latinščino v Cerkvi tako razvnelo strasti prav na slovenskem jugozahodu, je bržčas v tem, da je latinščina blizu italijanščini, ki je bila tam konkurenčni jezik slovenščini tudi v vsakdanu. Svoje je dodalo še nespretno postopanje nemško govorečega tržaškega škofa Franza Xaverja Nagla in seveda ravnanje italijanskih krogov.³⁰

²⁶ Isti, O obnovitvi staroslovenskega bogoslužja XI, str. 2.

²⁷ Prim. Smolik, Glagoljaštvo, str. 268–269.

²⁸ O njej glej mdr. Peklič, Život i djelo, zlasti str. 77–79, Simčič, Anton B. Jeglič.

²⁹ Gl. Simčič, Anton B. Jeglič, str. 142, zlasti op. 3.

³⁰ Prim. Peklič, Život i djelo, str. 78.

Zanimivo je spremljati spreminjanje pogledov ljubljanskega škofa Jegliča na vprašanje staroslovanskega bogoslužja. Ricmanjski dogodki so mu nedvomno šli precej do srca, kajti: »Skrbi me gibanje ricmansko v unijo. [...] Bila je velika razburjenost in razdraženost proti "latincem", da, čuli so se glasovi o "razkolu". Zdi se mi, da se gibanje tiho neti in da talijanizem cerkvene oblasti v Trstu hujškovalcem daje dobre prilike in uspeha. Naš Narod [mišljen je list *Slovenski narod*, op. A. M.] je to koj izkoristil. Paziti moramo, da se gibanje ne zanesa v našo škofijo. Ravno tako je nevarno gibanje po vsem Hrvaškem za staro slovensko liturgijo povsod, tudi po Kranjskem, kakor se je to ob času Cirila in Metoda dopustilo.«³¹ Razvidno je, da so na tej točki knezoškofa v veliki meri skrbele notranjepolitične posledice afere, predvsem za Kranjsko, saj naj bi bila po njegovem mnenju nepopustljivost cerkvenih oblasti v Trstu voda na mlin liberalcem, ki so med Slovenci na Tržaškem že tako izrazito prevladovali.³² Čez tri leta, ko se je spor še kar zaostroval, se je tem premislekom pridružil še izrazito pastoralni, ki je nazadnje tehtnico pri Jegliču domala povsem prevesil v prid zahteve Ricmanjcev: »Nazadnje jim je Plantan napovedal ultimatum: naj se še enkrat v Rim obrnejo in prosijo, da se jim dovoli prestop v uniatsko cerkev pod jurisdikcijo "Drohobetskega"; ako ne dovoli Rim, onda gredo v razkolništvo. [...] Zadeve so strašno nevarne. Zdi se mi, da škof Nagel vendarle prav ne postopa in da Rim nevarnosti ne pozna. Razdraženost je na vrhuncu: okoli šestindvajset parov ni poročenih, sto otrok nekrščenih, umira se brez zakramentov, pokopava brez duhovna. Ali bi ne bilo prav, da se popusti? Mislim, da ni nobene nevarnosti, da bi jim drugi Slovenci sledili.«³³

Ob tem je potrebno poudariti, da v tem času ljubljanski škof očitno ni bil načelni zagovornik stare cerkvene slovanščine v bogoslužju. Med posvetovanjem v Rimu z avstrijskimi škofi, pristojnimi za južnoslovanske škofije, se mu je nekaj mesecev pred zgornjo lamentacijo o Ricmanju namreč utrnila misel: »Naša posvetovanja o glagolsko-rimski službi božji lepo napredujejo. Sedaj vso zadevo dobro razumem. O, koliko razlike in zmešanosti je v Dalmaciji in Istri! Hvala Bogu, da imamo v naši škofiji čisto latinsko-rimski obred!«³⁴ Za vsaj začasno spremembo mišljenja je poskrbel jesenski prevrat leta 1918, ko se je zdelo, da bo vsesplošna uvedba stare cerkvene slovanščine v liturgijo sodila v paket slovesa od habsburškega okvira. Jeglič je bil na neki točki, ko poroča o konferenci škofov konec novembra v Zagrebu, ekspliciten: »Prosili

³¹ *Jegličev dnevnik*, str. 142 (vpis z dne 17. 3. 1902).

³² Prim. Simčič, Anton B. Jeglič, str. 141.

³³ *Jegličev dnevnik*, str. 320 s. (vpis z dne 22. 9. 1905).

³⁴ Prav tam, str. 305 (vpis z dne 25. 5. 1905).

smo Sveto stolico za slovensko liturgijo. Stranke jo žele, za njo se agitira; skušali smo jih prehiteti.«³⁵

Vendar se juha vsaj v tem primeru ni pojedla tako vroča, kot je bila skuhana. Kot je počasi pešalo navdušenje nad južnoslovansko tvorbo, se je pokazalo, da želja po spremembi bogoslužnega jezika očitno ni enako močna pri vseh. Ljubljanski škof je namreč po še eni konferenci škofov iz mlade kraljevine aprila 1922 ugotavljal: »V tem je velika razlika. V Dalmaciji zahtevajo verniki in razni duhovniki glagoljaštvo s tako silo, da se je zares bati odpada v pravoslavje, ako se ne dovoli. V hrvaških pokrajinah se pa vpeljati za sedaj absolutno ne more, ker je sovraštvo med Hrvati in Srbi grozno, pa bi se katoličani pobunili, ako bi se vpeljala staroslovanščina. Pri nas smo bolj indiferentni, vendar razen izobražencev bolj proti, kakor za.«³⁶ Porodni krči južnoslovanske državne tvorbe so torej prispevali k temu, da je paradoksnost prav na območju največjega Strossmayerjevega vpliva navdušenje za enega njegovih priljubljenih projektov drastično upadlo, medtem ko Jegličev zapis potrjuje, da je med Slovenci to vprašanje najbolj zaposlovalo izobražence.

Zato je mogočna apologija staroslovanske liturgije izpod peresa Ivana Vrhovnika, ki je že leta 1905 Jegliču pred odhodom v Rim poslal pismo, v katerem je predlagal, naj doseže, da »se staroslovenska služba božja po rimskem obredu dovoli načeloma za vso ljubljansko škofijo«,³⁷ padla v čas, ko se je val evforije že umiril. Program nekdanjega trnovskega župnika je bil sicer jasen: »Skrajno neumestno je dejstvo, da se verska dejanja, že sama na sebi polna skrivnosti, odevajo s skrivnostno, tujo obleko. Pred par leti se je uvedla slovenščina pri procesiji sv. Rešnjega Telesa. Ljudje, ki so prej raztreseno prisostvovali telovskemu obhodu, so mahoma pozorni postali na mašnikovo molitev, prej opravljano v latinščini, a sedaj kličejo božjo pomoč v domačem jeziku. Prav tako bi se pomnožila pozornost in z njo vred pobožnost pri sv. maši in pri drugih bogoslužnih opravilih, ako bi se latinščina zamenjala s slovenščino. [...] Naš narodni obstoj zahteva, da se obnovi staroslovensko bogoslužje. Zapadni Slovenci, dasi deloma osvobojeni, smo v večji nevarnosti, kakor so bili naši predniki v 9. stoletju. Od vseh strani smo zagozdeni med mogočne sovražnike. V duhu sv. Cirila in Metoda poslovenjena cerkev bodi naša bramba v pretečih nevarnostih.«³⁸ Vlak je vsaj začasno odpeljal in tudi navdušenje *Slovenskega naroda* nad množičnim prestopanjem ljudi v Dalmaciji v pravoslavje se je izkazalo za preuranjeno. Enako velja za vznesene misli iz

³⁵ Prav tam, str. 770 (vpis z dne 30. 11. 1918).

³⁶ Prav tam, str. 857 (vpis z dne 25. 4. 1922).

³⁷ Prav tam, str. 304 (vpis z dne 23. 5. 1905).

³⁸ Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik), O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja I, str. 2.

istega lista o dogajanju na otoku Visu, v ospredju katerih je znova bogoslužni jezik: »Prva pravoslavna služba napravila je na prebivalstvo, ki je bilo vajeno katoliških obredov v latinskem jeziku, silen vtis. Mnogi so plakali od sreče, da se lahko vračajo v vero svojih pradedov. [...] Tudi med ostalim prebivalstvom se širi pokret za povratek v pravoslavje. Z drugih dalmatinskih otokov javljajo, da se tudi tamkaj širi pokret za pravoslavje.«³⁹ Če nič drugega, pa taki zapisi pričajo o tem, da se je za katoliško manj zagrete Slovence in Slovenke pod Karadjordjevićevo krono prvič pojavila na obzorju verska alternativa.

Pred koncem je zanimivo opozoriti, da na severovzhodu slovenskega etnične ozemlja, kjer je imel Strossmayer ravno tako veliko zagretih privržencev, izгона latinščine iz Cerkve niso občutili kot podobno nujno nalogo kakor na Primorskem. Nič čudnega, tam je bila glavna tekunica slovenščine germanska nemščina. Zato je štajerski prelat in zgodovinar Franc Kovačič ob vsem navdušenju nad južnoslovanskim združevanjem in na njegovem vrhuncu vseeno videl prostor pod soncem za cerkveno različico latinskega jezika, ker je bila, drugače kot na slovenskem zahodu, vseeno nekak branik pred potujčenjem: »Ta orientalska miselnost je napotila naša sv. blagovestnika, da sta nam prevedla v staroslovenščino sv. knjige in ustanovila slovanski bogoslužni jezik. Ko je pa sila zgodovinskih dogodkov nam zapadnim Slovanom po Nemcih porušila to delo, je bil latinizem zapadne cerkve za nas pravo manjše zlo. Če bi bila rimska cerkev stala na jezikovnem stališču Vzhoda, bi se bil v območju nemške države vpeljal staronemški jezik in germanizacija bi bila imela v njem mogočno sredstvo za svoje delo. [...] Zgodovina tudi kaže, da je bila na Vzhodu cerkvena slovanščina veliko večja ovira razvitju narodnega slovstva v živem jeziku, kakor latinščina na Zapadu, kjer se je poleg latinizma tako lepo razvilo narodno slovstvo ne le pri Angležih, marveč tudi pri Hrvatih (Dubrovnik!), Čehih in Poljaki. Dandanes seveda ni mogoče več kolesa svetovne povestnice obrniti nazaj in latinščine napraviti za svetovni mednarodni jezik, a pri vseh tozadevnih poskusih pride zopet in zopet v poštev.«⁴⁰

Postopnemu vstopanju slovenščine v obredje od konca prve svetovne vojne do leta 1967 je sledilo popolno poslovenjenje katoliškega obredja ob koncu šestdesetih let 20. stoletja. Zdi se, da so slovenski katoličani ta proces še bolj kot kje drugje razumeli kot priložnost za poravnavo starih zgodovinskih računov. Da je bila latinščina kdaj prevladujoči bogoslužni jezik, se na Slovenskem danes namreč ne vidi. In ni pretirano reči, da se slovenski katoličan in katoličanka na latinščino v cerkvi danes odzivata kot na izrazit tujek, kar govori za podmeno, da sta njeno dominacijo skozi stoletja težko prenašala.

³⁹ Prebivalstvo Visa kolektivno prestopa v pravoslavje, str. 2.

⁴⁰ Kovačič, Evropski jezikovni problem, str. 115.

VIRI IN LITERATURA

- Bosinski, Gerhard: *Das Schrifttum des Rostocker Reformators Joachim Slüter*. Göttingen: Vandenhoeck und Rupprecht, 1971.
- Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik): O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja I. *Slovenski narod*, 27. 9. 1925.
- Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik): O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja II. *Slovenski narod*, 4. 10. 1925.
- Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik): O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja VII. *Slovenski narod*, 22. 11. 1925.
- Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik): O obnovitvi staroslovanskega bogoslužja XI. *Slovenski narod*, 30. 1. 1926.
- Čurkina, Iskra V.: Davorin Hostnik. *Zgodovinski časopis*, 22/3–4, 1968, str. 261–309.
- Fekonja, Andrej: Slovenska liturgija pri Južnih Slovenih. *Dom in svet*, 11, 1898.
- Finžgar, Fran Saleški: *Zbrano delo: Dvanajsta knjiga; Leta mojega popotovanja* (ur. Jože Šifrer). Ljubljana: DZS, 1992.
- Grdina, Igor: *Ivan Hribar: »Jedini resnični radikalec slovenski«*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2010.
- Jegličev dnevnik: Znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić-Rehar). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Juhant, Janez: Andrej Einspieler – liberalec? *Einspielerjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1997, str. 201–210.
- Kovačič, Franc: Evropski jezikovni problem. *Čas*, 15, 1921, str. 108–118.
- Krutorogov (= Davorin Hostnik): Nemško vohonstvo. *Slovenski narod*, 4. 6. 1887.
- Lah, Avguštin: Sprejem 2. vatikanskega koncila v Sloveniji. *V prelomnih časih: Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000): Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem (1945–2000)* (ur. Peter Kvaternik). Ljubljana: Družina, 2001, str. 9–31.
- Marn, Josip: Pabrki III. *Slovenec*, 7. 9. 1887.
- Maver, Aleš: Dolgi rekviem za cerkveno latinščino. *Keria*, 11/1, 2009, str. 131–135.
- Peklič, Ivan: Život i djelo križevačkoga biskupa Julija Drohobeckog. *Podravina*, 3, 2004, str. 71–88.
- Prebivalstvo Visa kolektivno prestopa v pravoslavje. *Slovenski narod*, 30. 1. 1926.
- Schulze Wessel, Martin: Zwischen kirchlichem Aggiornamento und außerkirchlicher Nationalisierung der Religion: 1848 als Schlüsseljahr in Tschechien. *Religion und Nation: Katholizismen im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts* (ur. Urs Altermatt in Franziska Metzger). Stuttgart: Kohlhammer, 2007, str. 203–213.
- Simčič, Tomaž: Anton B. Jeglič – slovenski Strossmayer. *Tretji dan*, 40/1–2, 2011, str. 139–142.
- Smolik, Marijan: Glagoljaštvo v luči cerkvenih dokumentov. *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1990, str. 263–274.
- Trubar, Primož: *Slovenska cerkovna ordnina: Izbor* (ur. Drago Šega). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.
- Ušeničnik, Franc: *Katoliška liturgika*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1933.
- Valvasor, Janez Vajkard: Čast in slava vojvodine Kranjske. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

The Long Slovenian Escape From Ecclesiastical Latin

Summary

Although Latin was used as nearly exclusive language of the Roman Catholic liturgy until the 1960s, there are nowadays only few traces of this situation left in Slovenia. It seems that enthusiasm over replacement of the previously privileged language with vernacular was even greater than elsewhere, leaving little room for perseveration of Latin as part of liturgical services. Already Primož Trubar in the 16th century regarded use of the ancient language as something unuseful, although the Protestant Reformation only gradually introduced vernacular languages to religious rites, as seen from several controversies during the early decades of the movement. But the existing position of Latin in Catholic liturgy was in Slovenian case mainly undermined since the 19th century by the initiatives aiming at introduction of religious services in Old Church Slavonic, with some advocating even use of vernacular Slovene. This movement never gained a widespread popular support and remained mainly limited to intellectual élite. It nevertheless intensified after the publication of the papal encyclical *Grande munus* by Leo XIII in 1880, reaching its peak with series of articles in the *Slovenski narod* newspaper during 1886 and 1887, arguing for replacement of Latin script with Cyrillic and even of the Latin Rite liturgy with the Eastern rite, something that never enjoyed any kind of support among Slovenes in the 19th century. The importance of the question of liturgical language was, however, underlined by the events in Ricmanje near Trieste where intransigent stance of the local bishop actually provoked moves towards Orthodoxy. The last wave of enthusiasm for the liturgy in Old Church Slavonic was associated with the political changes after the World War I, but lost momentum already in the 1920s. Nevertheless, the high esteem for the liturgy in Old Church Slavonic among some parts of Slovenian population since the 19th century undoubtedly contributed to the quick demise of Latin after the reforms introduced in the aftermath of the Second Vatican Council.